

شناسائی موسیقی ایران

تاریخ موسیقی
از کورس تا پهلوی

عزیز شعبانی

کنیا
نشر خنیاگر

نشر خُنیَاگر

تلفن: ۴۴۶۶۸۹۴۳ (تلفکس) و ۰۹۱۹۱۲۶۸۱۰۶

Email: khonyagarpub@gmail.com

کانال نشر خُنیَاگر: telegram.me/khonyagarPublications

شناسائی موسیقی ایران
تاریخ موسیقی از کورش تا پهلوی
اثر: عزیز شعبانی
حروف نگاری، نمونه خوانی، گردآوری: شهاب مینا
و ویرایش تصاویر، صفحه بندی
ویرایش علمی و ادبی: شهاب مینا
اجرای طرح جلد: زهرا نازیار
چاپ اول: ۱۴۰۴
تعداد: ۲۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۸۸۳۲۵-۵-۵ ISBN: 978-622-88325-5-5

فهرست مطالب

۳۶	ابوالفرج اصفهانی	۱۳	مقدمه ویراستار
۳۶	وضع موسیقی علمی ایران در دوره اسلامی	۱۶	بیوگرافی مؤلف
فصل چهارم: مهم‌ترین کتب موسیقی دانان		۱۹	پیشگفتار
۳۹	ایرانی در گذشته	۲۰	تاریخچه موسیقی ایران
۳۹	ابونصر محمد بن فارابی	فصل اول: موسیقی در دوره هخامنشی - ۲۱	
۴۰	ابن سینا (ابوعلی حسین بن سینا)	الف- موسیقی مذهبی	۲۱
۴۰	محمد بن محمد الغزالی	ب- موسیقی رزمی یا جنگی	۲۲
۴۰	مجدالدین غزالی	ج- موسیقی بزمی یا مجلسی	۲۲
۴۰	صفی‌الدین ارموی	فصل دوم: موسیقی در زمان ساسانیان - ۲۳	
۴۱	قطب‌الدین شیرازی	سازهای موسیقی زمان ساسانیان	۲۹
۴۱	عبدالقادر مراغه‌ای، مشهور به ابن غیبی	انگیزه پیشرفت موسیقی در دوره ساسانی و بعد	
۴۲	رودکی	از آن	۲۹
۴۳	فرخی	فصل سوم: وضع موسیقی ایران در دوره	
۴۳	منوچهری	حکومت اسلام	۳۱
۴۳	نظامی گنجوی	دیگر موسیقی دانان عربی که موسیقی ایرانی را	
۴۴	جامی	به خوبی می‌دانستند:	
فصل پنجم: موسیقی مذهبی ایران	۴۵	عیسی بن عبدالله الذاهب (طویس)	۳۲
موسیقی مذهبی ایران	۴۶	سائب خاثر (یسار)	۳۳
روضه	۴۷	ابوعثمان سعید ابن مسجح	۳۳
نوحه	۴۸	مسلم بن محرز	۳۳
گفتن اذان و مناجات	۴۸	ابراهیم موصلی	۳۴
تعزیه (شبيه خوانی)	۴۸	اسحاق موصلی	۳۵
		حکم الوادی	۳۵

فصل ششم:

- آغاز موسیقی جدید علمی در ایران ----- ۵۳
- موارد استفاده از موزیک های نظامی ----- ۵۴
- فعالیت شاگردان لومر ----- ۵۵
- ارسلان خان ----- ۵۶
- سلیمان خان ----- ۵۶
- حسین خان هنگ آفرین ----- ۵۶
- ابراهیم آژنگ ----- ۵۷
- سالارمغز ----- ۵۸
- نصرالله خان مین باشیان ----- ۶۲
- سرتیپ غلامحسین مین باشیان ----- ۶۳
- خانواده مین باشیان ----- ۶۵
- استاد علی نقی وزیری ----- ۶۶
- تألیفات وزیری ----- ۷۳
- روح الله خالقی ----- ۷۴
- آثار خالقی ----- ۷۷
- رؤسای کنسرواتوار از سال ۱۳۲۵ تا سال ۱۳۵۱ ----- ۷۸
- پرویز محمود ----- ۷۹
- روبیگ گریگوریان ----- ۸۰
- حشمت سنجری ----- ۸۱
- بهاء الدین بامشاد ----- ۸۳
- گیتی امیرخسروی ----- ۸۳
- غلامحسین غریب گرکانی ----- ۸۶
- تاریخچه ارکسترسمفونیک تهران ----- ۸۷
- هنرستان عالی موسیقی ملی ----- ۹۱
- رؤسای هنرستان موسیقی ملی ----- ۹۴
- آقای مهدی مفتاح ----- ۹۴
- دکتر مهدی برکشلی ----- ۹۵
- حسین دهلوی ----- ۹۸
- آثار دهلوی ----- ۹۹
- مصطفی پورتراب ----- ۱۰۰
- آثار عمده استاد پورتراب ----- ۱۰۰
- هنرستان آزاد موسیقی ملی ----- ۱۰۳
- امیرجاهد کیست؟ ----- ۱۰۳
- هنرستان موسیقی تبریز ----- ۱۰۵
- تاریخچه هنرستان موسیقی تبریز ----- ۱۰۵
- اساسنامه هنرستان موسیقی تبریز ----- ۱۰۷
- [سایر رؤسای هنرستان موسیقی تبریز]
- مصطفی کسروی ----- ۱۰۸
- یوسف یوسف زاده ----- ۱۰۹
- هدایت الله خیرخواه ----- ۱۰۹
- علی محمد رشیدی ----- ۱۱۰
- کنسرواتوار آزاد ----- ۱۱۱
- مرکز آموزش تئاتر و موسیقی در شهرستان ها ----- ۱۱۲
- کتاب و نشریات موسیقی در عصر حاضر ----- ۱۱۳
- حسینعلی ملاح کیست؟ ----- ۱۱۶
- سرگذشت دکتر فروغ ----- ۱۱۶
- مرتضی حنانه کیست؟ ----- ۱۲۱
- امین الله حسین کیست؟ ----- ۱۲۲
- سرگذشت زندگی صبا ----- ۱۲۴
- اطلاعات عمومی صبا ----- ۱۲۴
- عقیده صبا در مورد ویلن و کمانچه ----- ۱۲۶
- سرگذشت حسین تهرانی ----- ۱۲۶
- سرگذشت موسی معروفی ----- ۱۲۸
- آثار استاد معروفی ----- ۱۲۹
- لوریس [چکناوریان] کیست؟ ----- ۱۲۹
- سرگذشت دکتر [هرمز] فرهنگ ----- ۱۳۲
- مدیران و سردبیران مجله موسیقی
- دکتر زاون هاکوپیان ----- ۱۳۵
- دکتر محمود خوشنم ----- ۱۳۶
- دکتر سعید خدیری ----- ۱۳۶

۱۵۹ ----- عبدالحسین شهنازی
 ۱۵۹ ----- حسین سنجری
 ۱۵۹ ----- داوود شیرازی
 نوازندگان سه تار
 ۱۶۱ دکتر مهدی صلحی (منتظم الحکما)
 ۱۶۲ مهدی قلی هدایت کیست؟
 ۱۶۳ حاج محمد ایرانی مجرد
 ۱۶۴ سید مهدی دبیری
 ۱۶۴ ارسلان درگاهی
 ۱۶۴ عبدالله دادور (قوام السلطان)
 ۱۶۵ احمد عبادی
 نوازندگان سنتور
 ۱۶۷ محمدصادق خان
 ۱۶۸ علی اکبر شاهی
 ۱۶۸ حسن سنتوری
 ۱۶۸ حبیب سماع حضور
 ۱۶۹ حبیب سماعی
 ۱۷۱ فرامرز پایور
 ۱۷۱ حسین ملک
 ۱۷۲ استاد نورعلی برومند
 نوازندگان قانون
 ۱۷۳ رحیم قانونی
 ۱۷۴ جلال قانونی
 ۱۷۵ مهدی مفتاح
 نوازندگان کمانچه
 ۱۷۶ خوشنواز
 ۱۷۶ آقامطلب
 ۱۷۶ اسماعیل خان
 ۱۷۶ موسی کاشی
 ۱۷۷ حسین خان اسماعیل زاده

۱۳۷ پرویز منصوری
 ۱۳۷ امیر اشرف آریان پور
 ۱۳۹ تالار رودکی
 ۱۳۹ مشخصات تالار رودکی
 ۱۴۱ تالار اصلی
 ۱۴۱ جایگاه ارکستر
 ۱۴۲ صحنه
 ۱۴۳ طبقه دوم سالن انتشار همکف
 ۱۴۳ طبقه اول
 ۱۴۴ طبقه دوم
 ۱۴۴ طبقات پشت صحنه
 ۱۴۴ اطلاعات کلی درباره تالار رودکی
فصل هفتم: نوازندگان سازهای ملی در عصر حاضر
نوازندگان تار
 ۱۴۶ آقا علی اکبر فراهانی
 ۱۴۶ آقا غلامحسین
 ۱۴۷ نعمت الله خان، معروف به اتابکی
 ۱۴۷ یوسف صفایی
 ۱۴۷ محمد علی خان مستوفی
 ۱۴۷ میرزا حسن
 ۱۴۸ میرزا عبدالله
 ۱۵۰ آقا حسینقلی
 ۱۵۱ شاگردان آقا حسینقلی
 ۱۵۱ غلامحسین درویش
 ۱۵۲ درویش خان و پیش درآمد
 ۱۵۳ کنسرت های درویش خان
 ۱۵۳ خصوصیات درویش
 ۱۵۴ انجمن اخوت
 ۱۵۵ اسماعیل قهرمانی
 ۱۵۵ مرتضی نی داوود
 ۱۵۷ علی اکبر شهنازی

- ۱۷۷----- حسین یاحقی
 ۱۷۹----- باقرخان رامشگر
 ۱۷۹----- علیرضاخان چنگی
 ۱۸۰----- مردخای کلیمی
 ۱۸۰----- اصغر بهاری
 نوازندگان نی
 ۱۸۱----- سلیمان اصفهانی
 ۱۸۱----- ابراهیم آقاباشی
 ۱۸۱----- نایب اسدالله
 ۱۸۱----- شاهیدی
 ۱۸۲----- قلی خان
 ۱۸۲----- اسدالله کرمانی
 ۱۸۲----- نایب السلطنه [ابراهیم آقاباشی]
 ۱۸۲----- عبدالخالق اصفهانی
 ۱۸۲----- نوایی
 ۱۸۲----- حسن کسائی
 ضرب گیرها و خوانندگان
 ۱۸۵----- شرح حال ضرب گیرها به طور اختصار
 ۱۸۵----- حبیب سماع حضور
 ۱۸۵----- آقاجان
 ۱۸۵----- حاجی خان عین الدوله
 ۱۸۵----- آقاجان کلیمی
 ۱۸۵----- بالاخان
 ۱۸۵----- مردخای کلیمی
 ۱۸۶----- عیسی آقاباشی
 ۱۸۶----- احمد کاشی
 ۱۸۶----- حسین تهرانی
 شرح حال خوانندگان مشهور
 ۱۸۸----- درویش حسن
 ۱۸۸----- ملا موسی
 ۱۸۸----- شیخ محمود خزانه
 ۱۸۸----- آقاجان ساوه ای
 ۱۸۸----- ملاکریم قزوینی
 ۱۸۹----- سید عبدالرحیم اصفهانی
 ۱۸۹----- علی خان
 ۱۸۹----- شکرالله خمسه ای
 ۱۸۹----- زمان
 ۱۸۹----- سیدحسین قراب
 ۱۸۹----- حسین طاهرزاده
 ۱۹۰----- سلیمان امیرقاسمی
 ۱۹۰----- ابوالحسن اقبال آذر (اقبال السلطان)
 ۱۹۱----- رضاقلی میرزای ظلی
 ۱۹۲----- ابراهیم بوذری
 ۱۹۲----- عبدالله دوامی
 خوانندگان مشهور زن
 ۱۹۳----- خانم پروانه
 ۱۹۳----- قمرالملوک وزیری
 ۱۹۴----- مشهورترین خوانندگان ردیف
 ۱۹۵----- نغمه پردازان موسیقی ایرانی
 ۱۹۵----- علی اکبر شیدا
 ۱۹۶----- ابوالقاسم عارف
 ۱۹۷----- محمدعلی امیرجاهد
 ۱۹۷----- استاد حسن رادمرد
 ۱۹۸----- آثار رادمرد
 ۱۹۸----- علی محمد خادم میثاق
 ۱۹۹----- آثار خادم میثاق
 فصل هشتم: نوازندگان موسیقی ایرانی با
 سازهای خارجی
 ۲۰۱----- نوازندگان ویلن
 ۲۰۱----- تقی دانشور (اعلم السلطان)
 ۲۰۲----- جهانگیر مراد (حسام السلطنه)
 ۲۰۲----- شهناز برمکی

۲۰۶ ----- مشیرهمایون
 ۲۰۷ ----- حسین استوار
 ۲۰۸ ----- مرتضی محبوبی
 ۲۰۹ ----- فرهاد مشکوة در رأس ارکسترسمفونیک تهران -
 فهرست منابع تصویری (افزوده ویراستار) - ۲۱۱
 ۲۱۵ ----- اسامی هنرمندان نام برده شده در این کتاب

۲۰۳ ----- رکن الدین مختار
 ۲۰۳ ----- حشمت دفتر
 ۲۰۳ ----- ابوالحسن صبا
 ۲۰۴ ----- رضا محبوبی
 نوازندگان پیانو
 ۲۰۵ ----- غلامرضا سالارمعزز
 ۲۰۶ ----- معتمدالملک یحیائیان
 ۲۰۶ ----- محمود مفخم

تاریخچه موسیقی ایران

قبل از بحث درباره موسیقی نظری و علمی ایران، بهتر است به طور خلاصه با تاریخ موسیقی این سرزمین آشنایی پیدا کنیم تا به سهولت بتوانیم در شناسایی موسیقی خودمان توفیق حاصل نماییم. با وجود اینکه تاریخ موسیقی ما سابقه طولانی دارد، متأسفانه [از آن] اطلاعات کافی و لازم در دست نداریم و شناسایی ما در این باره محدود به ۱۴۵۰ سال قبل می‌گردد و آن زمان ساسانیان است. برای آگاهی از وضع موسیقی قبل از این تاریخ، آثار و شواهد زیادی در دست نیست؛ معذک عقاید و تحقیقات برخی از مورخان و کتب مربوط کم‌وبیش ما را از وضع موسیقی در دوره هخامنشی باخبر می‌سازد.

برای به دست آوردن اطلاعات لازم درباره تاریخ موسیقی ایران کتب متعدد ادبی، تاریخی، موسیقی و حتی مقالات نوشته شده در مجلات و روزنامه‌ها مورد مطالعه دقیق قرار گرفته‌اند. به علاوه، در موارد ضروری به کتب موسیقی خارجی، لاروس، دیکسیونر، دایرةالمعارف‌ها، کتب قدیمی فارسی و عربی و حتی کتب آسمانی مراجعه شده و به منظور تحقیق بیشتر، بعضی از نوشته‌ها با هم مقایسه شده‌اند و هر مطلبی که مورد تأیید اکثر محققان قرار گرفته باشد با اطمینان در این کتاب قید گردیده است.

فصل اول

موسیقی در دوره هخامنشی

ایران در این دوره از تاریخ دارای عظمت و شکوه فراوان بود و سلاطین هخامنشی وارث تمدن زیادی بودند. بنابراین، نمی‌توان قبول کرد که در دوره هخامنشی موسیقی نیز مانند سایر علوم در این سرزمین رونق کامل نداشت. متأسفانه اطلاع ما در این باره بسیار کم است و ناگزیر هستیم به عقاید و گفته‌های مورخان اکتفا بنماییم و از نظریات آنها چنین نتیجه می‌گیریم که در دوره هخامنشی سه نوع موسیقی معمول بود: موسیقی مذهبی، موسیقی جنگی و موسیقی بزمی.

الف- موسیقی مذهبی

هرودوت^۱، مورخ بزرگ یونانی، در کتاب خود چنین می‌نویسد:

«ایرانیان برای قربانی در راه خدا و مقدسات خودشان کشتارگاه و آتشکده ندارند و بر قبرهای مردگان شراب نمی‌پاشند ولی یکی از پیشوایان مذهبی حاضر می‌شود و یکی از سرودهای مذهبی را می‌خواند.»

در کتاب یسنا، بخشی که مربوط به گات‌ها است سرودهای مؤثری که شامل هفده سرود مذهبی است دیده می‌شود و شاید این سرودها آهنگ به خصوص داشته‌اند. به علاوه، وجود قطعات مسجع در اوستا نشانه‌ای از آشنایی قوم آریا با موسیقی مذهبی می‌باشد.

---

1. HÉRODOTE

ب- موسیقی رزمی یا جنگی

گزنفون^۱، مورخ یونانی، در کتاب خود، موسوم به سیروپدیا^۲، می‌نویسد:

«کوروش کبیر بنا به عادت که داشت در موقع حمله به ارتش آسور سرودی را آغاز کرد و سپاهیان وی با صدای بلند دنبال آن را خواندند و بعد از پایان سرود آزادمردان با قدم‌های مساوی و منظم به راه افتادند.»

کوروش برای حرکت سپاه دستور داد که سربازان با شنیدن صدای شیپور قدم بردارند و حرکت‌کنند زیرا صدای شیپور علامت حرکت است.

و باز در جای دیگر می‌نویسد:

«کوروش در موقع حمله به دشمن سرود جنگی را آغاز کرد و سپاهیان با او هماهنگ شدند.»

در سال ۱۳۳۶ خورشیدی، ضمن کاوش‌هایی که در تخت جمشید به عمل آمد، پیرامون آرامگاه اردشیر سوم هخامنشی یک شیپور فلزی به طول ۱/۲۰ متر به دست آمد. این ساز شبیه کرنای است و قطر دهانه آن ۵۰ سانتیمتر می‌باشد که در موزه تخت جمشید دیده می‌شود و عقیده بر این است که این ساز جزو سازهای جنگی است (در فصل ششم در مورد کرنای شرح مفصلی نوشته شده است) و نیز بعضی‌ها معتقدند که علاوه بر کرنا سازهای دیگری، مانند نی، شیپور، کوس، درای و سنج نیز در ردیف سازهای جنگی در زمان هخامنشی قرار داشتند.

ج- موسیقی بزمی یا مجلسی

گزنفون عقیده داشت که ایرانیان در زمان هخامنشی علاوه بر موسیقی مذهبی و رزمی، به منظور سرگرمی، بعد از فراغت از کار، به نوعی از موسیقی بزمی متوسل می‌شدند. به علاوه، در کتاب هرودوت چندین بار از نوعی نی نام برده [شده] است که در زمان هخامنشی معمول بود.

آتنه^۳، مورخ دیگر یونانی، می‌نویسد:

در جشن مهرگان که در حضور شاهنشاهان هخامنشی برگزار می‌شد نوازندگان و خوانندگان با اجرای برنامه‌هایی در مجلس جشن شرکت می‌کردند.

به علاوه، در زمان هخامنشی، پادشاهان و امیران، بعد از جنگ مجالسی ترتیب می‌دادند که در آن خواننده و نوازنده و رامشگران آنها را به وجد و شرور می‌آوردند.

1. XÉNOPHON
2. Cyropédie
3. ATHÈNES

فصل دوم

موسیقی در زمان ساسانیان

دوره ساسانیان، از لحاظ موسیقی، درخشان‌ترین دوره‌ها در تاریخ ایران است. دانشمند محترم، آقای علی سامی، در مقاله‌ای که در شماره ۹۵ هنر و مردم انتشار داده این دوره را دوره طلایی موسیقی نامیده است.

پادشاهان ساسانی علاقه زیادی به گسترش تمدن ایرانی داشتند. علاوه بر پیشرفت زیادی که در علوم و صنایع به عمل آمد، موسیقی نیز یکی از عوامل عمده تمدن ایرانی بود که در این دوره از تاریخ به منتها درجه پیشرفت رسید. هنر نوازندگان، خوانندگان و آهنگسازان بسیار مورد توجه پادشاهان ساسانی قرار می‌گرفت به طوری که در زمان سلطنت اردشیر، بنیان‌گذار سلسله ساسانی، موسیقی‌دانان جزو یکی از طبقات مردم به شمار می‌آمدند.

حمزه اصفهانی می‌نویسد:

«بهرام گور دستور داد که مردم ایران نیمی از روز را کار کند و نیم دیگر را به خوشی بگذرانند.»

از این جهت، مطربان عزیز شدند و مزد آنها بسیار بالا رفت. چون با این وصف همه طبقات نمی‌توانستند از وجود مطربان و رامشگران در بزم شرور و شادمانی خود استفاده بکنند، بهرام نامه‌ای به پادشاه هندوستان نوشت و درخواست کرد جمعی از اهل طرب به ایران بیایند. در نتیجه، پادشاه هند دستور داد دوازده هزار نفر به ایران اعزام شدند که در بین آنها چهارصد نفر نوازنده ماهر بودند و مورد تکریم قرار گرفتند. این هنرمندان را به زبان هندی لولی و به فارسی سوری می‌نامیدند.^۱

---

۱. کلمه لولی در اشعار شعرای ایرانی نیز به کار برده شده است.

کتاب
نشر خنیاگر